

novæ constitutiones usu receptæ non sunt. Punitur etiam hoc delictum per leges civiles in Authentic. *Ut non luxurientur*, etc., supra citato. De quibus pœnis legi possunt Glossa et Doctores, eisdem locis, et Bernardus Diaz, cum scholio Salzedi, dicto c. 110 Practicæ; et Covarr., dicto § 7, a n. 10; et Jul. Clar., lib. 5, § *Blasphemia*; et Simancas, in Catholicis in-

stitutionibus, tit. 8; Castro, lib. 1 de Justa hæ. punit., c. 12, et Azor., dicto lib. 9, c. 28, q. 5 et sequentibus, qui referunt alios; et late tractant quomodo peccatum hoc sit misti fori, et quomodo blasphemia hæreticalis ad inquisitores hæreticæ pravitatis pertineat, et alia, quæ ad forense negotium magis spectant.

FINIS LIBRI PRIMI.

## INDEX CAPITUM LIBRI SECUNDI

### DE SUPERSTITIONE.

- CAP. I. *Quid sit superstitio, et quomodo committi possit.*  
 CAP. II. *De modis et gravitate superstitutionis in cultu veri Dei.*  
 CAP. III. *Quid sit idololatria, et quod ejus objectum.*  
 CAP. IV. *Quomodo adoratio divina tribui possit idolo.*  
 CAP. V. *Quenam fuerit idololatriæ origo.*  
 CAP. VI. *Quam gravis culpa sit idololatria, et ejus pœna.*  
 CAP. VII. *Quid sit divinatio, et unde habeat malitiam.*  
 CAP. VIII. *De malitia divinationis expresse a dæmone postulata.*  
 CAP. IX. *De superstitiosa divinatione per implicitum pactum.*  
 CAP. X. *Solvuntur difficultates circa prædictas species divinationum.*  
 CAP. XI. *De prohibitione judicandi occulta per astra.*  
 CAP. XII. *An sortes semper sint superstitiosæ ac prohibitæ.*  
 CAP. XIII. *Quæ divinatio per somnia superstitiosa sit.*  
 CAP. XIV. *An in operibus magiæ pactum cum dæmone detur.*  
 CAP. XV. *Quæ sint species magiæ.*  
 CAP. XVI. *An opera magiæ præstigiiosa sint, an vera.*  
 CAP. XVII. *Quæ media liceant ad tollenda maleficia.*  
 CAP. XVIII. *An liceat uti maleficio ad tollendum aliud.*  
 CAP. XIX. *De pœnis quas divini, magi et malefici incurrunt.*

### LIBER SECUNDUS

## DE SUPERSTITIONE.

### CAPUT I.

QUOMODO SUPERSTITIO CIRCA DEUM VERUM ESSE POSSIT, ET QUID ILLA SIT.

Superstitio, ex communi sententia, vitium est religioni Dei contrarium, ut in superioribus tactum est, et mox latius videbimus. Non est autem una tantum species vitii, sed quasi genus quoddam proximum multas sub se continens species; nam quædam superstitio est circa Deum verum, alia circa Deos falsos, vel expresse, vel tacite, de quibus omnibus in discursu hujus libri dicendum est.

1. *Nominis etymologia.*—Primum omnium observandum est, quod superstitio excessum quemdam importat, quia juxta communem usum nimium Dei cultum significat, ut con-

stat ex usu, tam Latinorum quam Theologorum, cum D. Thoma 2. 2, q. 93. Unde Aulus Gellius, lib. 10 Noct. Atticar., dixit, superstitionem esse *importunam et ineptam religionem*; et idem fere habet Cicero, lib. 2 de Nat. deor. Circa etymologiam autem hujus vocis varie loquuntur auctores; nam Cicero supra putat derivatum esse nomen illud a voce *supersto*, seu a nomine *superstes*; nam *qui totos* (inquit) *dies immolabant, ut eorum liberi superstites essent, superstitioni sunt vocati*. Isidorus vero, lib. 8 Etymol., cap. 3, ex eadem voce *superstes* aliam derivationem refert: *Alii* (inquit) *a senibus, quia multis annis superstites per ætatem delirant, et errant superstitione quadam, nescientes quæ vetera colant, aut quæ veterum ignari adiscant, superstitionem dictam putant*. Deinde refert ex Lucretio, superstitionem dictam esse, a *superstando*, quasi superstitione sit cultus superstantium rerum, seu rerum quæ supra nos sunt, id est, cœlestium ac divinarum; quam etymologiam ipse reprobat, quia cultus talium rerum non est superstitione, sed maxime legitimus. Unde ipse potius sentit superstitionem dictam esse a *superstatuo*, vel *superinstiuo*. Nam superstitione est superflua observantia in cultu, super statuta seu instituta majorum. Quæ descriptio ad significationem vocis declarandam apta est, ad vocis autem derivationem non videtur satis vocibus ipsis accommodata. Et ideo alii e contrario existimant etymologiam Lucretii cum vocibus quadrare, licet ille in re explicanda erraverit. Fuit enim Epicureus, qui omnem Dei religionem contempsit, quia non putavit Deum habere providentiam humanarum rerum, et ideo omnem Dei cultum superstitionem esse credidit, quia procedit ex timore Dei super nos stantis, quem timorem in universum vanum esse putavit; in quo turpiter erravit. Potest autem hic timor esse nimius et irrationabilis, et inde potuit nimius Dei cultus superstitione vocari, quasi procedat ex nimio timore Dei super nos stantis. Parum tamen ad nos refert unde vox derivata sit, dummodo constet quid significet.

2. *Dupliciter fit cultus superstitionis, vel ex parte rei cultæ, vel ex parte modi quo colitur.* — *Multiplex superstitionis divisio.* — Est autem advertendum secundo, ad legitimum cultum religiosum duo requiri: unum est, ut cultus sit legitimus ex parte rei cultæ; aliud est, ut in modo etiam colendi prudens et moderatus sit. Unde e contrario, quia malum contingit ex quocumque defectu, dupliciter potest cultus esse superstitionis, scilicet, vel

ex parte rei cultæ, si non sit cultus veri Dei, sed falsi, vel ex parte modi observandi etiam in adoratione veri Dei. Posset etiam quis addere tertium membrum, scilicet, cultum deficientem in utroque; nam Cicero supra etiam in cultu falsi Dei significat posse esse superstitionem in modo; sed nobis non est hoc tertium membrum necessarium. Gentilis enim, qui putabat cultum exhibitum suo idolo juxta suas leges et mores, esse legitimum, vocavit superstitionem cultum ejusdem idoli ultra instituta suorum majorum; nos tamen totum cultum talis Dei, qualiscumque cultus sit, ut superstitionem omnino abjicimus, et ideo in tali cultu non curamus de modo ejus, ut superstitionem appellemus. Sic ergo apud Theologos, et alios Doctores duplex distinguitur superstitione: una est in cultu veri Dei, alia in cultu falsi Dei et hæc posterior generaliter vocari potest falsus cultus, seu superstitione idololatriæ; prior vero vocatur indebitus vel nimius cultus veri Dei. Ita docet D. Thomas, communiter receptus, in 2. 2, quæst. 92, art. 2, ubi superstitionem ex parte rei cultæ, quam nos generatim idololatriam vocavimus, in tres distinguit species, scilicet, in idololatriam expressam, seu strictè sumptam, et divinationem, et vanam observantiam, quæ idololatriæ tacitæ dici possunt, de quibus postea dicemus. Alteram vero superstitionem in cultu veri Dei in duo membra distinguit, scilicet, in superstitionem perniciosam, et superfluum, de quibus in præsentia tractabimus.

3. *Error hæreticorum, qui nihil distinguunt inter idololatriam et superstitionem.* — Antequam vero ulterius progrediamur, oportet, circa divisionem datam, lectorem admonere ejusmodi erroris novorum hæreticorum, qui nihil distinguunt inter idololatriam et superstitionem cultum veri Dei, sed omnem superstitionem cultum, etiamsi circa Deum verum versetur, idololatriam vocant. Quod solum faciunt, ut Catholicos calumnientur, eosque idololatriæ falso coarquant. Ad quod concludendum, alium adjungunt errorem, fingentes superstitionem ubi non est, ut paulo post videbimus; non tamen suo furori satisfaciunt, Catholicam Ecclesiam ut superstitionem reprehendentes, nisi etiam idololatriam illam faciant; et ideo superstitionem etiam illam, quæ est circa verum Deum, idololatriam vocant. Hunc errorem copiose et docte refutavit Gregorius de Valent., in suo 3 tom., disp. 6, quæst. 11, punct. 1; et postea Leonardus Le-

sus, lib. 2 de Just., capit. 43, dub. 4; et ideo nobis necesse non est in hoc errore confundendo immorari. Nam si vocem ipsam attendamus, nihil aliud est idololatria, quam idololatria, seu suprema adoratio: Deus autem verus idolum non est; ergo contra vocem ipsam est, aliquem cultum veri Dei idololatriam vocare, quod etiam confirmat et convincit frequentissimus Scripturæ sacræ et Sanctorum Patrum usus, ut dicti auctores late prosequuntur. Si autem rem ipsam spectemus, evidentissimum est deformitatem et malitiam longe diversæ rationis esse in adoratione falsorum deorum, quam sit in adoratione veri Dei, quantumvis superstitionis, ut ex terminis ipsis videtur per se notum, et ex rebus humanis declarari potest; nam longe majorem injuriam facit regi, qui alium regem in eodem regno præter legitimum recognoscit, quam qui ipsum verum regem indebito modo reveretur. Unde nemo est, qui Judæos nunc idololatrias vocet, quia Deum verum colunt, etiamsi male colant; et idem esse potest de Paganis cognoscentibus unum verum Deum, ut mox dicemus, et a fortiori idem erit de Christianis, etiam male colentibus Deum. Bene ergo generalis illa partitio data est secundum illa duo genera malitiarum per excessum in cultu. Bene etiam nomina singulis membris adaptata sunt, quæ immutare non licet, præsertim contra usum Scripturæ et Sanctorum; nam ex verbis inordinate prolatis hæresis incurritur. Quam vero stulte isti hæretici calumniantur Ecclesiam de idololatria, eo quod sanctos cum Christo regnantes colat, in 1 tom. tertiæ p. ostensum est.

4. *Utrum in cultu veri Dei possit esse superstitione.* — Sed adhuc superest nobis disputatio quasi per contrarium extremum cum Lactantio, lib. 4 Instit., cap. 28, ubi reprehendit Ciceronem, eo quod dixerit superstitionem esse posse in vera religione; nam vera religio tantum est in cultu veri Dei, quem ipse Lactantius non putat posse esse superstitionem: *Nam superstitione (inquit) solum est in cultu novorum et falsorum Deorum, qui superstitione appellatus est, eo quod homines, relicto antiquo et vero Deo, superstitionem suorum Deorum memoriam colere ceperint*; suaderique potest hæc sententia, quia in cultu veri Dei non potest esse excessus. Probatur, quia in veri Dei amore excessus esse non potest; ergo nec in cultu et religione. Patet consequentia, quia sicut Deus super omnia amandus est, ita etiam colendus; ergo sicut amor

Dei non potest esse nimius, ita neque cultus. Item vel hic excessus accidere potest in cultu interno vel in externo: non quidem in interno, quia interna de Deo æstimatio, si sit vera, non potest esse nimia, sed quanto major æstimatur, tanto verius cogitatur; si autem non sit vera æstimatio, jam cultus, qui ex illa nascitur, non pertinebit ad cultum Dei. Nec etiam externus potest esse nimius, sed oportet ut sit verus et commensuratus: nam ex vero et moderato actu interno non potest oriri excessus in exteriori actu; si autem externus cultus non nascatur ex vero ac legitimo cultu interno, jam non erit veri Dei cultus.

5. *Posse dari, resolvitur.* — *Objectio.* — *Solvitur.* — Sed dubitari non potest quin in colendo vero Deo possit superstitione committi, id est, peccatum per excessum in modo colendi verum Deum; ita enim docent Theologi omnes cum D. Thoma, dicta quæstione 93, art. 2. Declaratur autem imprimis ratione hoc vitium esse possibile, et quomodo intelligendum sit; deinde exemplis et testimoniis confirmabimus tale esse. Primum autem facile intelligitur, distinguendo illa duo, quæ supra in cultu et adoratione distinximus. Unum est vera existimatio de excellentia personæ, quam colere intendimus; aliud est signum illud, quo utimur ad recognoscendam illius excellentiam, nosque illi submitendum, in cujus signi exhibitione cultus ipse et adoratio consistit. In cultu ergo veri Dei, etiamsi superstitionis sit, non potest omnino deesse primum ex his quæ posuimus, et hoc probat ratio dubitandi proposita, quia si existimatio veri Dei omnino deesset, jam non esset cultus veri Dei; id enim adoramus, quod nobis in mente et intentione adorandum proponimus; per falsam autem existimationem Dei nemo sibi proponit verum Deum adorandum, sed falsum, et a se fictum; ergo adoratio, quæ inde oritur, non est adoratio veri Dei; ergo nec est superstitione, de qua nunc agimus. Dices: Judæus, vel Saracenus falsam de Deo habet existimationem, quando illum apprehendit, et judicat esse unum, et non trinum, et nihilominus verum Deum colit. Respondeo in aliquo quidem decipi, quatenus Trinitatem personarum in Deo negat; in aliquo vero non errat, sed verum Deum secundum essentiam cognoscit; ipse autem non adorat Deum quantum ad id quod de illo negat, sed quantum ad id quod affirmat, seu de illo cognoscit, et ita veram de Deo existimationem habet, verumque Deum colit; quamvis (ut ita dicam) in eo

non colat quicquid revera colendum est. Atque ita cum dicimus ad cultum veri Dei, sive legitimum, sive superstitiosum, necessariam esse veram de Deo existimationem, non est sensus oportere ita esse veram, ut nullam habeat admixtam falsitatem, alioquin nulli infideles vel hæretici adorarent verum Deum, quod falsum est, dicente Paulo de Gentibus: *Cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt*, ad Roman. 2; et de Judæis, cap. 10: *Testimonium prehibeo illis, quod æmulationem Dei habent, sed non secundum scientiam*. Sensus ergo est, necessariam esse de vero Deo existimationem, saltem quoad substantiam, et essentiam, ac existentiam ejus confuse conceptam, etiamsi alia de illo ignorentur vel falso existimentur.

6. *In signo quo Deus colitur, potest dari error.* — At vero, licet hæc existimatio veri Dei supponatur, in materia cultus, sive in illo signo quo utimur ad Deum adorandum, potest esse error et superstitio, quia hæc duo valde diversa sunt, scilicet, Deum esse dignum honore propter talem excellentiam quam habet, et hanc rem, vel illam esse aptam ad exhibendum Deo debitum honorem; ergo licet in primo non erretur, potest in secundo error contingere. Quando ergo aliquis intendens colere verum Deum, illis rebus utitur, ad illi exhibendum honorem, quæ ad illud officium aptæ non sunt, neque illis vere Deus honoratur, tunc superstitio committitur, et cultus ille superstitiosus dicitur. Unde fit ut hoc genus culpæ maxime contingat in exteriori adoratione, quamvis non in sola. Primum significat divus Thomas, quæst. 93, art. 2, ad 2, quia signum, quo in tali adoratione utimur, non est natura sua impositum ad significandam vel Dei excellentiam, vel nostram submissionem ad illam; et ideo facile potest in tali adoratione contingere error circa usum signi, vel materiæ quæ ad Deum colendum assumitur, quod in humana adoratione facile perspicitur; contingit enim rusticum hominem ineptis verbis aut gestibus uti ad regem adorandum, qui non errat in persona regis quam adorat, sed in modo et actibus quibus illum adorat. Unde mirum est, quomodo Lactantius, alioquin eruditus, dixerit: *Omnino quid colas interest, non quemadmodum colas*. Est enim hic manifestus error moralis et practicus, et valde generalis: nam honestas actionum multum pendet ex modo; et ex defectu modi sæpe tota bonitas actus destruitur, quia bonitas integram causam requirit, ut in moralibus

notum est; ergo non tantum interest quid colas, sed multum est quomodo colas. In defectu ergo hujusmodi, superstitio hæc, de qua tractamus, consistit. Unde etiam constat altera pars, scilicet, posse hanc superstitutionem intervenire in interiori cultu; nam zelus seu æmulatio pro Deo, actus interior est, et potest quis illum concipere ex intentione colendi Deum, et tamen si zelus indiscretus sit, ut esse potest (teste Paulo, citato loco ad Rom. 10), erit superstitio, non religio. Et idem in timore et similibus actibus internis, aptis ex suo genere colendum Deum, contingere potest, si in particulari imprudenter exerceantur, quia talibus actibus revera non honoratur Deus, neque sunt apti ut ad illum finem ordinentur.

7. *Inductione declaratur in Judæis et Gentibus.* — Jam vero ex usu ipso et quasi inductione hoc genus vitii declaratur; habet enim locum tam in infidelibus, qui verum Deum aliquo modo agnoscunt, quam in Catholicis, qui perfecte et absque errore illum cognoscunt. Nam imprimis Judæi nunc circumcidentes filios suos, sabbatha servantes, superstitiosi sunt, quia verum quidem Deum colere illis ceremoniis intendunt, sed tamen illis jam Deum non honorant, sed potius offendunt. Sic dixit Ambrosius, in Psalm. 118, Enarrat. in Octon. 5, circa illa verba: *Statue sermo tuo eloquium tuum in timore tuo: Judæi habent zelum Dei, sed quia non habent secundum scientiam, in ipso zelo et timore majorem contrahunt Divinitatis offensam*. Et postea de circumcissione et sabbathis adhibet exempla. Gentilis etiam, si quis nunc esset verum Deum agnoscens, et christianam fidem non acceptans, si offerat Deo sacrificium vituli, superstitiosum est; quia licet Deum verum colere intendat, illi offert quod revera sacrificium non est, nec verus Dei cultus. Nam licet olim illud esse potuerit sacrificium, nunc revera non est; nam ut recte dixit Augustinus, epist. 49, quæst. 3: *Cum hæc exhibentur Deo secundum veram inspirationem, atque doctrinam, vera religio est; illud autem sacrificium non offertur secundum Dei veram inspirationem atque doctrinam; ergo non est actus veræ religionis; est ergo superstitio*. Nec refert quod illud sacrificium videatur legi naturali conforme; est enim conforme negative, id est, non habens ex sola lege naturæ indecentiam: tamen, postquam a Deo reprobatum est, et in melius commutatum, jam rationem cultus non habet, sed superstitio

est. Quod si fortasse contingat philosophum gentilem, sic offerentem, habere ignorantiam invincibilem fidei, et ductu naturæ duci, ille quidem excusaretur a culpa propter ignorantiam, tamen actio ipsa in se superstitiosa esset, quia revera non est sacrificium, nam ex vi divinæ institutionis, unius incruenti sacrificii oblatione omne aliud sacrificium irritum factum est et nullum, etiamsi per ignorantiam excusaretur, qui illud intentat. Adde, multis aliis modis posse contingere superstitutionem in hujusmodi gentili, si Deum verum variis observationibus colere intendat, ut alii circa falsos Deos faciebant.

8. *Ostenditur posse reperiri in hæretico et catholico.* — Præterea hæretici multis modis superstitiosi esse solent, vel in sacrificio Eucharistiæ aliquid admiscendo, quod Christus non obtulit, vel in Baptismo, aut aliorum sacramentorum usu. Multi etiam in ritibus orandi, jejunandi, aut aliis operibus quibus Deum colere solemus, infinitas superstitutiones miscuerunt, qui tamen omnes verum Deum colebant. Denique etiam Catholicus potest interdum in hoc vitium labi; sic enim Coelestinus Papa, ep. 2 ad Episcop. Galliæ, cap. 1, quosdam sacerdotes reprehendit, qui ambulabant *amiciti pallio, et lumbos præcincti*, ut viderentur ad litteram observare Christi verba, Luc. 12: *Sint lumbi vestri præcincti*, et de illis dicit, *superstitioso potius cultui inservire, quam mentis vel fidei puritati*. Sic etiam dixit Alexander Papa, epistola prima, capite quarto: *Repulsis opinionibus superstitutionum, panis tantum et vinum aqua permistum in sacrificium offerantur*.

9. *Hæreticorum error asserentium omnem cultum humano discursu introductum prohiberi.* — Oportet tamen in hoc puncto cavere alium hæreticorum hujus temporis errorem; dicunt enim omnem ceremoniam et omnem cultum a Deo ipso non præceptum, seu in Evangelio non contentum superstitiosum esse; imo et idololatram vocant, ut paulo antea notavi. Fundanturque præcipue in illo Deuter. 18: *Quod præcipio tibi, hoc tantum facito Domino, neque addas quicquam, nec minuas*. Unde colligunt omnem cultum non præceptum, eo ipso prohibitum esse, et ideo Paulum, ad Coloss. 2, dixisse: *Videte, ne quis vos decipiat per philosophiam, et inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum*; et infra: *Nemo vos seducat, volens in humilitate et religione Angelorum, quæ non vidit ambu-*

*lans, frustra inflatus sensu carnis suæ*. Unde colligunt omnem cultum voluntarium, et ex humano discursu introductum, esse illicitum et a Deo prohibitum. Verumtamen hæc sententia hæretica est, quia non solum est contra universalem consuetudinem et perpetuam traditionem Ecclesiæ, sed etiam contra Scripturam, et contra rationem naturalem, ut ostendi in 3 tom. tertiæ partis, disp. 15, sect. 2. Et patet breviter, quia Scriptura ipsa præcipit observare vota, quæ tamen voluntarie, et non ex præcepto promittuntur. Et ratio naturalis dicit non solum esse facienda bona præcepta, sed etiam esse utile plura bona et honesta facere, quam præcepta sint. Item vix possunt homines non uti determinatione aliqua humana in actionibus divini cultus, quia lex divina vel naturalis non omnia determinavit, ut sæpe in superioribus ostensum est. Unde etiam hæretici ipsi suos peculiare modos et ritus introducunt in modo colendi Deum, qui non sunt in Evangelio vel divina lege præcepti, imo nec ipsi inter se in hujusmodi ritibus conveniunt; ergo plane ignorant quid loquantur, et seipsos tanquam superstitiosos et idololatrias condemnant. Non est ergo superstitiosum quicquid præceptum non est, sed quicquid contra præceptum est, sive sit contra divinam institutionem, sive contra ecclesiasticam, sive contra rationem naturalem, ostendentem in aliquo ritu vel inutilitatem, vel superfluitatem, vel aliquid hujusmodi.

10. *Explicatur locus Deuteronomii.* — Et ita intelligitur locus ille Deuteronomii. Ibi enim specialiter prohibebat Deus Hebræis uti ceremoniis Gentium, ut ex verbis proxime præcedentibus constat; et in hoc sensu concluditur ibi nihil fuisse addendum vel minuendum, utique legi sibi traditæ contrarium. Non vero prohibebantur omnia quæ non erant præcepta, dummodo non essent præceptis contraria, sed potius eis consentanea, ut in ipsamet lege explicatur, Levit. 23, ubi post præcepta festivitatum, oblationum et sacrificiorum, additur: *Exceptis sabbathis Domini, donisque vestris, et quæ offeretis ex voto, vel quæ sponte tribuetis Domino*. Quæ lex non est derogata per prohibitionem in Deuteronomio factam, ut constat. Unde postea juxta legem Levitici instituerunt Judæi aliquas festivitates in lege non præceptas, et Christus Dominus usus est multis ceremoniis in lege non præceptis, ut in dicto loco ostendi. Unde nec Paulus, ad Colossens. 2, omnem voluntarium cultum damnat, cum ipsemet, 1 ad Corinth. 7, virginita-

tem et abstinenciam ab opere conjugii propter orationem consulat, etiam quando præcepta non est; in dicto ergo loco ad Coloss. 2, agit præcipue de vitanda superstitione legalium caeremoniarum, et cavendis deceptoribus, qui illam sub specie humilitatis et religionis Angelicæ, seu per Angelos traditæ, introducere volebant, ut D. Thomas exponit. Quamvis extendi possit doctrina illa ad omnem superstitionis cultum non fundatum in recta ratione, sed in hypocrisi et irrationabili voluntate, ut Cajetanus, et alii declarant; in hoc enim sensu recte dici potest superstitio, religio ita voluntaria, ut nec lege nec justa ratione fundata sit; quæ superstitio etiam in cultu veri Dei locum habet, ut dixi.

11. *Lactantii fundamento respondetur.* — Ad fundamentum ergo Lactantii non est difficile ex dictis respondere: fatemur enim, ex parte Dei non posse esse excessum in cultu, si alias cultus sit rationi consentaneus, et in eodem sensu recte etiam dicitur non posse esse excessum in quantitate veri cultus, quia nullus potest adæquare excellentiam Dei, ne dum excedere; unde Ecclesiast. 43 dicitur: *Glorificantes Dominum, quantumcumque potueritis, supercalebit adhuc et admirabilis magnificentia ejus. Benedicentes Dominum, exaltate eum quantum potestis, major enim est omni laude. Quis magnificabit eum, sicut est? Nihilominus tamen ex circumstantiis, et modo seu qualitate cultus, potest hic intervenire excessus, ut bene declarat D. Thomas, dicta quæst. 92, art. 1, et in idem redit quod quæst. 93, art. 2, ait, in cultu Dei nihil esse superfluum, seu excedens secundum quantitatem absolutam, quæ videlicet supponat verum cultum; tamen secundum quantitatem proportionatam posse esse superfluum, quatenus id offertur in cultum, quod aptum non est.*

12. *Prima objectio.* — *Secunda.* — *Tertia.* — Sed occurrunt nonnullæ objectiones. Prima, quia hinc sequitur hoc non esse vitium per excessum, sed potius per defectum: patet, quia qui colit Deum actu improporcionado, ipsum revera non colit; ergo non excedit, sed deficit in cultu Dei; sicut qui daret pauperi fictam pecuniam, et non veram, non peccaret per excessum contra misericordiam, sed potius per defectum. Secunda, quia si in quantitate proportionali potest esse excessus, etiam in absoluta; nam qui bis in die communicat, excedit, addendo quantitatem absolutam in vero cultu; nam secunda communicatio tam vera communicatio est, sicut prima. Tertia, quia

etiam e converso potest illa quantitas minui; ut si quis offerat in sacrificio corpus, et non sanguinem, erit illud peccatum, non per excessum, sed per defectum, et tamen superstitio est, juxta sententiam Gelasii, in c. *Comperimus*, de Cons., d. 2, qui de illis, qui ita offerebant, ait: *Nescio qua superstitione docentur astringi.*

13. *Respondetur ad objectiones.* — Respondeo omnia procedere ex quadam æquivocatione, nam excessus non debet considerari in formali cultu, ut sic dicam, sed in materiali; nam, si cultus semper sit verus et legitimus, nunquam potest esse excessus in colendo Deo, ut dictum est; quando vero aut ex materia actionis aut ex circumstantiis, contingit ut cultus transeat in superstitionem, jam quidem desinit esse cultus, et ita verum est non esse excessum in cultu formaliter sumpto. Est tamen excessus in multiplicandis vel faciendis actionibus pro cultu, quæ ad illum non deseruiunt, et hoc modo vocatur hoc vitium per excessum. Quod potest non incommode declarari per ordinem ad affectum colentis; habet enim superstitiosum affectum colendi, vel saltem illum ostendit, quantum est ex parte operis, et excedere existimatur in eo affectu, quandoquidem opportune et importune (ut sic dicam) colere vult, et quidquid occurrit, in cultum offert, sive sit aptum, sive non sit. Ad primum ergo respondeo negando sequelam. Ad probationem dico verum esse, illum non excedere vere colendo et honorando, excedere tamen operando ad cultum modo, aut tempore, aut loco repugnantibus vero cultui. Ad secundum, respondeo ibi etiam non esse excessum in cultu formali, qui solum pertinere hic dicitur ad quantitatem absolutam, sed in materiali, quia licet communicatio de se sit materia veri cultus, si tamen indebito modo fiat, desinit esse verus cultus, et ita illa secunda communicatio hic et nunc non continet verum cultum, neque honorat Deum, etiamsi sit tam vera communicatio sicut prior, quia non fit tam debito modo. Ad tertium similiter respondeo ibi quidem peccari per defectum, quoad integritatem sacrificii, operari tamen per excessum in materia cultus, quatenus pro sacrificio offertur, quod revera sacrificium non est, unde quoad hoc intervenit ibi superstitio. An vero quoad alium defectum de mutilatione sacrificii ibi adsit sacrilegii genus contra reverentiam rei sacræ debitam, infra dicetur.

## CAPUT II.

QUOT MODIS ET QUAM GRAVITER PECCARI POSSIT IN CULTU VERI DEI PER SUPERSTITIOSUM CULTUM.

1. *Superstitio in cultu veri Dei vitiosa est.* — Ex dictis in præcedenti capite, manifeste colligitur superstitionem in cultu veri Dei vitiosam esse, et moraliter malam, ac subinde esse prohibitam. Primum patet, quia vitium est quicquid declinat a medio virtutis; ostensum est autem superstitionem hanc non servare medium religionis, quia vel non assumit materiam aptam ad cultum, vel non quando et quomodo oportet; ergo est vitium morale, ac subinde moraliter mala, quia malum ex quocumque defectu. Unde etiam concluditur talem cultum prohibitum esse, quia omne malum morale prohibitum est, sive sit malum quia prohibitum, sive prohibitum quia malum. Videndum ergo superest quale sit hoc malum, ac subinde quibus modis committi possit hæc superstitio, simulque constabit quam grave peccatum sit.

2. *Superstitionum aliarum perniciosarum, aliarum superfluarum sunt.* — D. Thomas ergo, d. quæst. 93, hanc superstitionem dividit in perniciosam et superfluum. Perniciosam declarat esse illam quæ falsa est, et mendacium continet, nam eo ipso tale mendacium perniciosum est, juxta doctrinam Augustini, lib. de Mendacio, c. 14, quia est in rebus ad religionem Dei pertinentibus; additque D. Thomas hoc mendacium posse contingere dupliciter, scilicet, vel ex parte rei significatæ, a qua discordat significatio cultus, vel ex parte personæ colentis, quando ille est minister Ecclesiæ colens Deum in persona Ecclesiæ, et tamen in colendo non servat modum ab Ecclesia præscriptum; nam tunc etiam falsarius censetur, quia aliquid proponit ex parte Ecclesiæ, quod ipsa non præscripsit. Superfluum superstitionem appellat D. Thomas illam, quæ offert Deo pro cultu, id quod nec ad gloriam Dei spectat, nec mentem vel corpus hominis Deo subjicit, prout debet, ac lege vel consuetudine impositum est; tunc enim superflue talis actus in cultum Deo offertur, cum Deus illo non honoretur. Atque hanc divisionem optime Cajetanus exponit in dicta quæst. 93, ex illo Joann. 4: *In spiritu et veritate*; nam falsitas veritati opponitur, superfluitas autem spiritui; qui enim colit Deum eo modo qui spiritui non servit, superfluum cul-

tum exhibere dicitur; ille autem in spiritu non adorat, quia in exterioribus totus insistens, ad interiorem cultum nihil proficit, ut D. Thomas significat.

3. *Proponuntur difficultates circa hanc doctrinam.* — Circa hanc vero doctrinam, ut tota varietas hujus vitii explicetur, nonnullæ difficultates proponendæ sunt. Prima est, quia omnis superstitio falsitatem continet, saltem ex parte colentis; nam significat se colere Deum, re tamen vera non colit; ergo falsum significat; ergo non recte dividitur superstitio per falsum cultum et alium; quia oportet illi alium falsum non esse; talis autem non invenitur. Unde Lactantius, lib. 4 Instit., cap. 28, dixit: *Religio veri cultus est, superstitio falsi*, id est, falsi cultus: ideo enim religio non est, quia verum cultum non offert; vero autem falsum opponitur; ergo omnis superstitiosus cultus falsus cultus est. Secunda e contrario est, quia omnis superstitio continet superfluum cultum; ergo non recte per illum dividitur. Patet antecedens ex Isidoro, lib. 8 Etymol., cap. 3, ubi ait, *superstitionem dictam esse, eo quod sit superflua aut superstatuta observatio*. Et Servius dixit superstitionem esse *inanem et superfluum timorem*. Et ratione probatur, quia dictum est superstitionem esse vitium per excessum secundum aliquam circumstantiam, quæ inanem, imo et injuriosum Deo talem cultum reddit; ergo semper talis cultus superfluum est. Quid enim magis superfluum quam quod fini est improporcionado, seu quod omnino inutile est? talis autem est omnis superstitio.

4. Tertio, augetur utraque difficultas, quia ex divi Thomæ doctrina, plane sequitur eodem superstitionis actus sub utroque membro collocari. Nam imprimis sub cultu superfluo ponit omnem illum qui ad Dei gloriam non pertinet; at nullum mendacium ad gloriam Dei pertinet; erit ergo superfluum cultus. Ut, verbi gratia, qui ad cultum Dei supponeret falsas reliquias, et mendax esset, et superfluum in cultu Dei, quia non indiget mendaciis quibus honoretur. Sicut qui ad confirmandam fidem falsa miracula confingeret, et vanus ac superfluum esset, et falsus. Item ait D. Thomas, in dicto art. 2, id, quod est præter Dei institutionem, vel consuetudinem communem, superfluum esse in Dei cultu. Unde fit ut ministrare sacramentum, vel offerre sacrificium contra modum divina auctoritate constitutum, et in Ecclesia consuetum, sit cultus superfluum, quia est præter institutio-